

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-14>

УДК 347.2/.3

О. А. УСТИМЕНКО

кандидат юридичних наук,

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

E-mail: ustymenko@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9625-9347>

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Станом на сьогодні в Україні продовжують відбуватись трансформації в соціокультурній сфері й, безумовно, одне з центральних місць в цьому турбулентному процесі займає увага з боку держави до пам'яток культурної спадщини як до носіїв так званого «culture code» українського народу. Аналіз доктринальних напрацювань в сфері правової природи і особливостей обігу пам'яток культурної спадщини та відповідного стану правового регулювання дозволяють констатувати потребу у вдосконаленні основних аспектів здійснення права власності на такі об'єкти. Наявний стан врегулювання окресленої сфери характеризується мозаїчністю, певними прогалинами та невизначеністю, і за таких обставин особливої уваги потребує дослідження проблематики здійснення права власності на пам'ятки культурної спадщини в цілому та обмеження такого права зокрема.

Метою дослідження є аналіз та узагальнення основних обмежень права власності на пам'ятки культурної спадщини.

Короткий зміст основних результатів дослідження. При характеристиці права власності на пам'ятки культурної спадщини ключовим є міжгалузевий характер врегулювання відносин власності в означеній сфері. Слід зауважити, що важливе місце в системі відповідних нормативно-правових актів займають міжнародні нормативно-правові акти, які містять положення як щодо охорони та захисту об'єктів культурної спадщини, так і опосередковано встановлюють відповідні обмеження для їх використання, спрямовані, знову ж таки, на охорону та захист таких об'єктів. На національному рівні сучасне вітчизняне законодавство містить комплекс відповідних норм, що містяться у різних галузях права. Зокрема, галузеве законодавство передбачає наявність особливого правового режиму досліджуваного об'єкта, який не може бути знищений або трансформований без дозволу відповідних органів або використовуватись у спосіб, що загрожує його збереженню. Так, пам'ятки культурної спадщини можуть відчужуватись, передаватись уповноваженим суб'єктом (власником або відповідним органом) іншій особі за наявності виконання імперативної вимоги: погодження про відчуження або передачу, видане відповідним органом.

Висновок. Законодавче регулювання обмежень права власності на пам'ятки культурної спадщини має виходити з парадигми балансу як приватних інтересів (інтересів власника), так і інтересів суспільства. Наведене вимагає втілення в життя комплексної системи, що включає в себе вдосконалення положень чинного законодавства, впровадження дієвих механізмів стимулювання власників пам'яток культурної спадщини та впровадження у вітчизняні законодавчі реалії міжнародних напрацювань у досліджуваній сфері. Доцільною вбачається також пропозиція щодо класифікації обмежень права власності на пам'ятки культурної спадщини на: 1) встановлені відповідними джерелами: міжнародними нормативно-правовими актами або положеннями національного законодавства; 2) встановлені законом в залежності від ступеня оборотоздатності пам'ятки культурної спадщини; 3) універсальні (загальні) обмеження, до яких можна віднести обов'язок укладення охоронного договору, та спеціальні обмеження, що застосовуються в окремих індивідуальних випадках.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *цивільне право, право власності, пам'ятка культурної спадщини, обмеження права.*

Як цитувати: Устименко О. А. Обмеження права власності на пам'ятки культурної спадщини *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 38. С. 131-136. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-14>

In cites: O. A. Ustymenko (2024) Restrictions on ownership rights to cultural heritage monuments. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (38), P. 131-136. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-38-14> (in Ukrainian).

Постановка проблеми. Станом на сьогодні в Україні продовжують відбуватись трансформації в соціокультурній сфері, й, безумовно, одне з центральних місць в цьому турбулентному процесі займає увага з боку держави до пам'яток культурної спадщини як до носіїв так званого «culture code» українського народу. Аналіз доктринальних напрацювань в сфері правової природи і особливостей обігу пам'яток культурної спадщини та відповідного стану правового регулювання дозволяють констатувати потребу у вдосконаленні основних аспектів здійснення права власності на такі об'єкти. Наявний стан законодавчого врегулювання окресленої сфери характеризується мозаїчністю, певними прогалинами та невизначеністю, і, за таких обставин особливої уваги потребує дослідження ключових моментів здійснення права власності на пам'ятки культурної спадщини в цілому та обмеження такого права зокрема.

Стан наукового дослідження теми. Проблематика обмеження права власності не є новою, цей інститут активно досліджується науковцями упродовж тривалого часового проміжку і потреба в подальших наукових розвідках залишається актуальною й понині. Дуалістичний підхід щодо думок вчених-цивілістів стосовно можливості обмеження права власності полягає у тому, що прихильники першого з них є прибічниками позиції щодо обмеження права власності, зокрема, суспільним або приватним інтересом, натомість, прихильники протилежного підходу тяжіють до тези щодо відсутності меж як таких при здійсненні права власності. Загалом, інститут обмеження права власності доволі розлого проаналізовано у творчих здобутках як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Що стосується актуального стану наукового дослідження обраної тематики, то, безумовно, проблематика обмеження права власності саме на пам'ятки культурної спадщини є нагальною у всі часи. Це обумовлено специфікою пам'яток культурної спадщини як автентичного невідновлювального ресурсу, що є невід'ємною частиною історичної пам'яті та культурної ідентичності українців. Навіть законодавче визначення пам'яток культурної спадщини містить ключову вказівку саме на її цінність – археологічну, естетичну, етнологічну, історичну, архітектурну, мистецьку тощо [1]. За таких обставин, увага дослідників прикута до основних аспектів існування, охорони, здійснення прав, у тому числі права власності, щодо цих унікальних об'єктів, що, в свою чергу, викликає «розсіювання уваги» внаслідок

надто широкої сфери дослідження та тягне за собою відсутність окремих спеціалізованих напрацювань.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз та узагальнення основних обмежень права власності на пам'ятки культурної спадщини.

Основні результати дослідження. При характеристиці права власності на пам'ятки культурної спадщини перш за все слід мати на увазі міжгалузевий характер врегулювання відносин власності в означеній сфері. Важливе місце в системі відповідних нормативно-правових актів займають міжнародні нормативно-правові акти, такі як Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року, Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини 1992 року тощо, які містять положення як щодо охорони та захисту об'єктів культурної спадщини, так і опосередковано встановлюють відповідні обмеження для їх використання, спрямовані, знову ж таки, на охорону та захист таких об'єктів.

Так, наприклад, відповідно до Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини 1992 року кожна зі сторін конвенції бере на себе зобов'язання впровадити у національне законодавство відповідні норми, які надають дозвіл компетентним органам вимагати від власника відповідного об'єкта спадщини, який охороняється законом, або здійснювати необхідні роботи або виконувати їх самостійно. Якщо ж власник об'єкта археологічної спадщини не може виконати зазначені роботи (тобто в разі наявності певної загрози пам'ятці культурної спадщини), то в такому випадку має місце обмеження права власності на такий об'єкт з метою її збереження [2].

На національному рівні сучасне вітчизняне законодавство містить комплекс відповідних норм, що містяться у різних галузях права. Наприклад, на рівні Конституції України встановлено рівність усіх суб'єктів права власності (стаття 13 Конституції України), окреслено гарантії права власності й обов'язки власників (статті 13 і 41 Конституції України), визначено форми власності (статті 13, 41, 142, 143 Конституції України) тощо. В сфері публічного права мова йде про Кодекс України про адміністративні правопорушення, який передбачає адміністративну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини, наприклад, за: ухилення власника від підписання охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини або від передачі, передбаченої законом, знайдених під

час археологічних розвідок або розкопок відповідних об'єктів на постійне зберігання до музеїв (державних фондосховищ), у яких зберігаються об'єкти, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України; порушення режиму використання відповідних пам'ятки культурної спадщини або режиму історико-культурного заповідника (історико-культурної заповідної території); проведення різного роду робіт на пам'ятці культурної спадщини (ремонтних або реставраційних тощо); зміна без письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини призначення відповідної пам'ятки, здійснення написів, позначок на ній тощо [3]. Тобто, мова йде про спричинення шкоди в різні способи конкретному об'єктові права власності – пам'ятці культурної спадщини. Більш того, протизаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини або їх частин, вчинене умисно, передбачає настання кримінальної відповідальності, що трактується в контексті дослідження як спричинення шкоди вищезазначеному об'єкту права власності.

Втім, ключове місце у законодавчому врегулюванні правовідношення власності, об'єктом якого виступають пам'ятки культурної спадщини, належить нормам цивільного законодавства. Так, наприклад, положення галузевого Закону України «Про охорону культурної спадщини» передбачають наявність особливого правового режиму досліджуваного об'єкта, який не може бути знищений або трансформований без дозволу відповідних органів або ж використовуватись у спосіб, що загрожує його збереженню. Вказаним нормативно-правовим актом визначено, що об'єкти культурної спадщини, які є пам'ятками культурної спадщини, можуть бути або відчужені, або передані уповноваженим суб'єктом (власником або відповідним органом) у володіння, користування чи управління іншій особі за умови погодження відповідним органом охорони культурної спадщини. Виключенням із загального правила можна вважати лише ті пам'ятки, відчуження або передача яких прямо заборонена законодавчими актами України, наприклад Законом України «Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації», тобто такі пам'ятки можуть бути віднесені до необоротоздатних об'єктів [4].

Далі, відповідно до ст. 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини», пам'ятка культурної спадщини може належати відповідному суб'єктові на праві державної,

комунальної чи приватної власності, але із вказаного загального правила також існує відповідне виключення. Згідно з положеннями означеного закону, всі пам'ятки археології, у тому числі й пов'язані з ними рухомі об'єкти, належать на праві власності державі. Вказані рухомі об'єкти підлягають обліку та збереженню у законодавчому порядку та відносяться до державної частини Музейного фонду України. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» надає визначення археологічної пам'ятки, під яким мається на увазі археологічний об'єкт як національного, так і місцевого значення, який занесено до відповідного реєстру [5]. Окресленим законом визначено, що відповідно родово визначення «археологічний об'єкт» трактується як місце, споруда (витвір) тощо, створені людиною (без прив'язки до стану їх збереженості), що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду й зберегли свою автентичність або повністю або частково. За таких обставин, пам'ятки археології можуть бути класифіковані як необоротоздатні пам'ятки культурної спадщини, та належати, відповідно, тільки одному суб'єктові – державі.

В площині аналізу пам'ятки археології як різновиду пам'ятки культурної спадщини також можна вести зауважити про особливості її відчуження шляхом продажу (музейних предметів, колекцій тощо, що належать до недержавної частини Музейного фонду України). Згідно із Законом України «Про музеї та музейну справу», держава має переважне право на придбання вказаних об'єктів, яке реалізується відповідними органами влади. Вказані державні частини Музейного фонду України не підлягають відчуженню за винятком окремого моменту: в разі їх обміну на інші музейні предмети, колекції, зібрання. Тобто, знову ж таки, такі пам'ятки культурної спадщини можуть бути диференційовані за ступенем оборотоздатності як обмежено оборотоздатні об'єкти [6].

Варто також зауважити, що у разі передачі майнових комплексів музеїв з державної у комунальну власність музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання залишаються у державній власності і належать до державної частини Музейного фонду України (тут мова йде про необоротоздатність таких об'єктів).

Далі, відповідно до положень Закону України «Про охорону культурної спадщини», пам'ятка культурної спадщини може бути приватизована лише за умови виконання імпе-

ративної вимоги: укладення її майбутнім власником попереднього договору з відповідним органом охорони культурної спадщини – про укладення в майбутньому охоронного договору на пам'ятку (її частину). Дана вимога також є формою обмеження права власності на пам'ятку культурною спадщини.

Варто також факультативно зауважити, що відповідно до вимог галузевого закону пам'ятки національного або місцевого значення, що перебувають у державній чи комунальній власності і потребують спеціального режиму охорони, можуть надаватися у користування (не у власність) за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини (Міністерство культури та стратегічних комунікацій України або органи охорони культурної спадщини, створені при місцевих органах виконавчої влади). В свою чергу, пам'ятки національного або місцевого значення, що перебувають у державній чи комунальній власності і потребують спеціального режиму охорони, також можуть надаватися тільки у користування (а не у власність) за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини (Міністерство культури та стратегічних комунікацій України або органи охорони культурної спадщини, створені при місцевих органах виконавчої влади).

За допомогою інституту охоронних договорів забезпечується реалізація такого обов'язку власника пам'ятки культурної спадщини як обов'язку її утримання у належному стані. Так, відповідно до положень чинного вітчизняного законодавства, власники пам'яток культурної спадщини (їх частин) несуть обов'язок укласти з відповідним органом охорони культурної спадщини охоронний договір. Наведене законодавче положення ще одне обмеження права власності – обмеження правомочності користування досліджуваним об'єктом. Право власності на пам'ятки культурної спадщини обмежується, у тому числі, в частині можливості використання такого об'єкта, оскільки відповідно до законодавчого припису таке використання має здійснюватися виключно за цільовим призначенням пам'ятки, визначеним компетентним органом, з яким мають погоджуватись всі дії, що вчиняються щодо такої пам'ятки.

Відповідно до положень цивільного законодавства України діяльність власника у випадках і в порядку, встановлених законом, може бути обмежена, припинена, а також вла-

сника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб [7]. Зокрема, право на доступ до об'єктів культурної спадщини надає відповідні правомочності з користування ними, та, водночас, такому праву корелює зустрічний обов'язок не перешкоджати його здійсненню. Відповідно до Закону України «Про охорону об'єктів культурної спадщини», відповідні органи забезпечують вільний доступ до пам'яток культурної спадщини для їх екскурсійного відвідування (за умови їх придатності), а власник пам'ятки або уповноважена на це особа зобов'язані (погодивши з органами охорони культурної спадщини) організувати такий доступ.

Опосередковано прикладом обмеження права власності на пам'ятки культурної спадщини можна також розцінювати передбачений Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» порядок набуття права державної власності на культурні цінності, заявлені до вивезення через митний кордон України. Згідно положень означеного закону, на підставі висновку експерта відповідним органом може бути прийнято рішення про необхідність придбання у державну власність (музейний, бібліотечний фонди тощо) культурної цінності, заявленої до вивезення, за ціною, зазначеною її власником у заяві про видачу свідоцтва на право її вивезення, та підтвердженою експертним висновком [8]. Як слушно зауважує З.В. Зверховська, вищевказані законодавчі положення забезпечують охорону суспільних інтересів і слугують збереженню культурних цінностей України [9, С. 115]. Не можна не погодитись також і з науковою позицією І.М. Городиського в контексті акцентування уваги на суспільному інтересі як підставі обмеження права власності на пам'ятки культурної спадщини: дослідник резюмує, що здійснення вказаних заходів щодо обмеження відповідного права має здійснюватися із урахуванням критеріїв пропорційності, законності, доведення реальної суспільної необхідності і належної компенсації [10, С. 27].

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна констатувати наступне. Безумовно, законодавче регулювання обмежень права власності на пам'ятки культурної спадщини має виходити з парадигми балансу як приватних інтересів (інтересів власника), так і інтересів суспільства. Наведене вимагає втілення в життя комплексної системи, що включає в себе вдосконалення положень чинного законодавства, впровадження дієвих механізмів стимулюван-

ня власників пам'яток культурної спадщини та впровадження у вітчизняні законодавчі реалії міжнародних напрацювань у досліджуваній сфері. Доцільною вбачається також пропозиція щодо класифікації обмежень права власності на пам'ятки культурної спадщини на: 1) встановлені відповідними джерелами: міжнародними нормативно-правовими актами або по-

ложеннями національного законодавства; 2) встановлені законом в залежності від ступеня оборотоздатності пам'ятки культурної спадщини; 3) універсальні (загальні) обмеження, до яких можна віднести обов'язок укладення охоронного договору, та спеціальні обмеження, що застосовуються в окремих індивідуальних випадках..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805–III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39. Ст. 333.
2. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143) від 15.03.2006: Офіційний вісник України. 2006. № 9, стор. 247, стаття 591.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Верховної Ради УРСР від 07.12.1984 р. № 8073–X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
4. Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2009 р.. № 8. стор. 242, Ст. 105.
5. Про охорону археологічної спадщини: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 26. Ст. 361.
6. Про музеї та музейну справу: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1995 р. № 25. Стаття 191.
7. Цивільний кодекс України. Офіційний вісник України. 2003. № 11 (28.03.2003). Ст. 461.
8. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1999 р. № 48. Ст. 405.
9. Зверховська В.Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 212 с.
10. Городиський І. М. Суспільний інтерес як підстава для обмеження права власності на культурні пам'ятки. Часопис цивілістики. 2020. Вип. 39. С. 24-29.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2024

Стаття рекомендована до друку 08.11.2024

О. А. USTYMENKO

PhD (Law),

Head of the Department of Civil Law Disciplines

E-mail: ustymenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9625-9347>

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square,4

RESTRICTIONS ON OWNERSHIP RIGHTS TO CULTURAL HERITAGE MONUMENTS

ANNOTATION. *Introduction.* As of today, transformations in the socio-cultural sphere continue to occur in Ukraine, and, of course, one of the central places in this turbulent process is the attention of the state to cultural heritage monuments as carriers of the so-called «culture code» of the Ukrainian people. Analysis of doctrinal developments in the field of the legal nature and peculiarities of the circulation of cultural heritage monuments and the corresponding state of legal regulation allows us to state the need to improve the main aspects of the exercise of the right of ownership to such objects. The current state of regulation of the outlined sphere is characterized by mosaicism, certain gaps and uncertainty, and under such circumstances, special attention needs to be paid to studying the issues of exercising the right of ownership to cultural heritage monuments in general and the restrictions of such a right in particular.

The purpose of the study is to analyze and generalize the main restrictions on the right of ownership to cultural heritage monuments.

Summary of the main results. When characterizing the right of ownership of cultural heritage monuments, the key is the interdisciplinary nature of the regulation of property relations in the specified area. It should be noted that an important place in the system of relevant regulatory legal acts is occupied by international regulatory legal acts, which contain provisions on both the protection and preservation of cultural heritage objects, and indirectly establish appropriate restrictions for their use, aimed, again, at the protection and preservation of such objects. At the national level, modern domestic legislation contains a set of relevant norms contained in various branches of law. In particular, sectoral legislation provides for the presence of a special legal regime for the object under study, which cannot be destroyed or transformed without the permission of the relevant authorities or used in a way that threatens its preservation. Cultural heritage monuments may be

alienated, as well as transferred by the owner or an authorized body to another legal entity or individual for possession, use or management with the consent of the relevant cultural heritage protection body.

Conclusion. Legislative regulation of restrictions on ownership of cultural heritage monuments should be based on the paradigm of balance of both private interests (interests of the owner) and the interests of society. The above requires the implementation of a comprehensive system that includes improving the provisions of current legislation, introducing effective mechanisms for stimulating owners of cultural heritage monuments and implementing international developments in the field under study into domestic legislative realities. It is also considered expedient to propose a classification of restrictions on ownership of cultural heritage monuments into: 1) established by relevant sources: international regulatory legal acts or provisions of national legislation; 2) established by law depending on the degree of turnover of a cultural heritage monument; 3) universal (general) restrictions, which include the obligation to conclude a protection agreement, and special restrictions that apply in certain individual cases.

KEY WORDS: *civil law, property right, cultural heritage monument, limitation of right*

REFERENCES

1. On the protection of cultural heritage: Law of Ukraine dated June 8, 2000 No. 1805–III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2000. No. 39. Art. 333 (in Ukrainian).
2. European Convention on the Protection of Archaeological Heritage (revised) (ETS N 143) dated 03/15/2006: Official Gazette of Ukraine. 2006. No. 9, p. 247, Article 591 (in Ukrainian).
3. Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR dated December 7, 1984 No. 8073–X. Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. 1984. No. 51. Art. 1122 (in Ukrainian).
4. On the List of monuments of cultural heritage that are not subject to privatization: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2009. No. 8. p. 242, Art.105 (in Ukrainian).
5. On protection of archaeological heritage: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2004. No. 26. Art. 361 (in Ukrainian).
6. About museums and museum business: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1995 No. 25. Art. 191 (in Ukrainian).
7. Civil Code of Ukraine. Official Gazette of Ukraine. 2003. No. 11 (March 28, 2003). Art. 461 (in Ukrainian).
8. About export, import and return of cultural values. Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1999 No. 48. Art. 405. (in Ukrainian).
9. Zverkhovska V.F. (2015). Cultural values as objects of civil rights: diss. ... candidate of law sciences: 12.00.03. Odesa, 212 p. (in Ukrainian).
10. Horodysky I. M (2020). Public interest as a basis for limiting ownership of cultural monuments. Journal of Civil Studies. Issue 39. P. 24-29 (in Ukrainian).

The article was received by the editors 01.10.2024

The article is recommended for printing 08.11.2024